

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، زبان ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ اسلام

عنوان

بررسی عوامل مؤثر بر روابط سیاسی و فرهنگی آل بویه و فاطمیان

اساتید راهنما

دکتر فاطمه جان احمدی

دکتر اسماعیل حسن زاده

دانشجو

آرزو مسیبی مأمودان

اسفند ۹۰

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به
دانشگاه الزهراء (س) است.

تقدیم به پیشگاه بی مثال پدر و مادرم:

پدری که یادش در خاطر من به بزرگی و عزت همیشه جاویدان خواهد ماند و آرامش

امروز خود را در پرتو تلاشهای دیرروز اومی بینم.

مادری که همچون شمعی، روشنی بخش لحظات زندگی بود و ایثار را در مرتبه والای

او نظاره گر هستم.

با تعظیم در محضر این دو عزیز

تقدیر و تشکر

تکمیل این پایان نامه بدون حضور افرادی که همراه من در پیشبرد این پژوهش بودند، امکانپذیر نمی بود. به همین خاطر بر خود واجب می دانم از تمامی افرادی که در طی مراحل تکمیل این پایان نامه مرا یاری رساندند، کمال تشکر و سپاس را ابراز دارم. چرا که بهره گیری از وجود پر فروغ این عزیزان به جد یاری رسان من در این مسیر بودند.

ابتدا با تمام هستی و وجود از محضر باری تعالی سپاس و تشکر را دارم. در مراحل مختلف حیات خود داستان پر مهر او را با چشم دل نظاره گر بودم و او را یکتای بی همتا، سزاوار ستایش می دانم. در مرتبه بعد از اساتید گراقتدر خود نهایت تشکر را دارم. چرا که اجازه دادند در محضر این عزیزان کسب فیض نمایم. سرکار خانم دکتر جان احمدی، استاد بالا مقام، که در ضمن ارائه هر چه بهتر این پایان نامه به لحاظ علمی، نگاه انسانی خویش را همیشه مبذول این جانب داشتند و تمامی مراحل پذیرای من بودند.

همچنین جناب آقای دکتر حسن زاده، که با تدابیر خود و ارائه راهکارهای مفید و سازنده، در پیشبرد بهتر این پایان نامه مرا یاری رساندند.

در پایان، از دوست عزیزم سرکار خانم الهام طوسی که در مراحل مختلف ارائه پژوهش علمی به لحاظ سخت افزاری مرا یاری رساندند، نهایت تشکر را دارم.

چکیده:

همسو با تضعیف قدرت عباسیان، مجال ظهور و خیزش قدرتهای جدید در قالب تشکیل دولتهای مستقل و نیمه مستقل همچون فاطمیان به عنوان کانون قدرت در مغرب و بویهیان، به عنوان کانون قدرت در مشرق اسلامی را فراهم آورد. هر یک از دولتها در پرتو تحقق اهداف خود، که برخاسته از منافع ایشان بود، طیف گسترده ای از مناسبات سیاسی و فرهنگی را در بستر روابط علی و معلولی فراهم آوردند. بررسی تأثیر عوامل مؤثر همچون حضور دشمن مشترک- تهدید قلمرو جغرافیایی- گسترش حوزه قلمرو و حضور کارگزاران اطلاعاتی، در سیاستگذاری بویهیان و فاطمیان و تشخیص رویکرد خصمانه در وجه واگرایی سیاسی و در مراحل در شکل ائتلاف و همگرایی حائز اهمیت است.

این پژوهش با تکیه بر روش کتابخانه ای و استناد به منابع، در ضمن توصیف وقایع به تحلیل داده های تاریخی توجه دارد، تا تصویر روشنی از نوع مناسبات دولتها در عرصه سیاست و فرهنگ ارائه دهد.

زمانیکه منافع دولتهای بویهی و فاطمی در یک راستا قرار داشتند، حضور عوامل محرک در تقابل با اهداف ایشان، زمینه همگرایی سیاسی را موجب می شود و درشرایطی منافع آنها در ضدیت با دیگری با همکاری عوامل بیرونی در وصول به مطامع خود مستقل از یکدیگر زمینه واگرایی سیاسی را فراهم می آوردند.

واژگان کلیدی: فاطمیان، آل بویه، روابط سیاسی، روابط فرهنگی

فهرست مطالب:

مقدمه:..... ۱

فصل اول: مبانی تحقیق:

۱-۱: مسئله پژوهش..... ۳

۲-۱: پرسشهای پژوهش..... ۴

۳-۱: فرضیات پژوهش..... ۵

۴-۱: پیشینه پژوهش..... ۵

۵-۱: بررسی و معرفی منابع..... ۱۰

۶-۱: تعریف واژگان..... ۱۸

۷-۱: هدف پژوهش..... ۲۳

۸-۱: روش پژوهش..... ۲۳

فصل دوم: بررسی فصول مشترک میان بویهیان و فاطمیان

۱-۲: تعریف سیاست فرهنگی..... ۲۴

۲-۲: احیای شعائر مذهبی توسط بویهیان..... ۲۶

۱-۲-۲: برپایی مراسم عاشورا..... ۲۶

۲-۲-۲: برپایی جشن غدیر..... ۲۸

۳-۲-۲: اعطای صله..... ۳۰

۴-۲-۲: درج شعائر اسلامی بر روی سکه..... ۳۱

۳-۲: احیای شعائر مذهبی توسط فاطمیان..... ۳۲

۱-۳-۲: برپایی مراسم عاشورا..... ۳۲

- ۳۴ ..... بر پای جشن غدیر..... ۲-۳-۲
- ۳۵ ..... درج شعائر اسلامی بر روی سکه..... ۳-۳-۲
- ۳۶ ..... سیاست مذهبی آل بویه..... ۴-۲
- ۳۶ ..... ابقای دستگاه خلافت..... ۱-۴-۲
- ۳۸ ..... سیاست مذهبی فاطمیان..... ۵-۲
- ۳۹ ..... تأسیس الازهر..... ۱-۵-۲
- ۴۱ ..... تأسیس دارالعلم..... ۲-۵-۲
- ۴۱ ..... تأسیس دارالعلم جدید..... ۳-۵-۲
- ۴۳ ..... فصل سوم: عوامل مؤثر بر همگرایی سیاسی بویهیان و فاطمیان.....
- ۴۴ ..... تأثیر روابط بویهیان و عباسیان بر همگرایی سیاسی بویهیان و فاطمیان..... ۱-۳
- ۴۴ ..... پیشینه حضور بویهیان در عرصه سیاست..... ۱-۱-۳
- ۴۵ ..... شرایط اجتماعی بغداد قبل از فتح بویهیان (۳۳۴ ه.ق)..... ۲-۱-۳
- ۴۸ ..... اقدامات بویهیان در بغداد..... ۳-۱-۳
- ۵۸ ..... ضعف قدرت بویهیان..... ۴-۱-۳
- ۲-۳ ..... تأثیر مواضع منفی عباسیان علیه فاطمیان و ایجاد زمینه همگرایی سیاسی با بویهیان..... ۶۱
- ۶۱ ..... تأثیر رد نسب خلفای فاطمی و بروز همگرایی سیاسی با بویهیان..... ۱-۲-۳
- ۶۱ ..... رقابت فاطمیان و عباسیان در سیادت بر حرمین شریفین و زمینه بروز همگرایی سیاسی با بویهیان..... ۲-۲-۳
- ۶۷ ..... تأمین امنیت راهها..... ۱-۲-۲-۳
- ۷۱ ..... ۱-۲-۲-۳

۲-۲-۲-۳: نقش قرامطه در تضعیف موقعیت عباسیان و بروز همگرایی سیاسی بویهیان و فاطمیان.....	۷۱
۳-۲-۲-۳: نقش صلیحیون در تقویت موقعیت فاطمیان.....	۷۶
۴-۲-۲-۳: تأثیر رقابت در بهبود شرایط اقتصادی حرمین در ارتباط با همگرایی سیاسی.....	۷۸
۳-۳: وجود دشمن مشترک خارجی و تقویت همگرایی سیاسی.....	۸۵
۱-۳-۳: تقسیمات جغرافیایی سرزمین شام.....	۸۵
۲-۳-۳: جایگاه تجاری سرزمین شام.....	۸۷
۳-۳-۳: تقابل قدرت آل بویه با روم شرقی.....	۹۲
۴-۳-۳: تقابل قدرت فاطمیان با روم شرقی.....	۹۷
۵-۳-۳: تشریک مساعی عضدالدوله و العزیز بالله.....	۱۰۰
۶-۳-۳: حفظ تمامیت ارضی.....	۱۰۶
۱-۶-۳-۳: تهدید دولت سلجوقی.....	۱۰۷
فصل چهارم: عوامل مؤثر بر واگرایی سیاسی بویهیان و فاطمیان.....	
۱-۴: ایجاد کانون بحران توسط فاطمیان در قلمرو بویهیان.....	۱۱۷
۱-۱-۴: حمایت خاندان عقیل از فاطمیان.....	۱۱۸
۲-۱-۴: حمایت خاندان مزید از فاطمیان.....	۱۲۴
۳-۱-۴: حمایت بساسیری از فاطمیان.....	۱۲۵
۲-۴: گسترش حوزه قلمرو فاطمیان.....	۱۳۵
۱-۲-۴: بسط نفوذ فاطمیان در شام.....	۱۳۶
۱-۱-۲-۴: حمایت فاطمیان از آلپتکین.....	۱۴۲

- ۱۴۸.....۲-۲-۴: بسط نفوذ فاطمیان در بغداد.....
- ۱۴۹.....۱-۲-۲-۴: گرایش شیعیان کرخ به فاطمیان.....
- ۱۵۱.....۲-۲-۲-۴: گرایش سید رضی به فاطمیان.....
- ۱۵۵.....۳-۴: تلاش دو دولت در جهت کسب قدرت.....
- ۱۵۷.....۱-۳-۴: تلاش فاطمیان در کسب قدرت در مشرق اسلامی.....
- ۱۶۱.....۱-۱-۳-۴: حضور پناهندگان سیاسی در دربار فاطمیان.....
- ۱۶۲.....۱-۱-۱-۳-۴: ابوتغلب حمدانی.....
- ۱۶۳.....۲-۱-۱-۳-۴: شکر خادم.....
- ۱۶۴.....۲-۳-۴: نمایش اقتدار عضد الدوله.....
- ۱۷۲.....۴-۴: ایجاد بحران توسط بویهیان در قلمرو فاطمیان.....
- ۱۷۲.....۱-۴-۴: نقش کارگزاران اطلاعاتی در ایجاد بحران در قلمرو فاطمیان.....
- ۱۷۷.....۵-۴: نقش مبلغان اسماعیلی در ایجاد بحران در قلمرو فاطمیان.....
- ۱۷۷.....۱-۵-۴: سابقه حضور داعیان اسماعیلی.....
- ۱۸۶.....۲-۵-۴: داعیان معاصر آل بویه.....

فصل پنجم: رقابتهای فرهنگی بویهیان و فاطمیان

- ۱۹۳.....۱-۵: عامل مؤثر بر رقابتهای فرهنگی بویهیان و فاطمیان.....
- ۱۹۴.....۲-۵: کسب شهرت و وجاهت اجتماعی در قلمرو اسلام.....
- ۱۹۶.....۳-۵: پیامدهای رقابت فرهنگی بویهیان و فاطمیان.....
- ۱۹۶.....۱-۳-۵: جذب علما.....
- ۱۹۹.....۲-۳-۵: تأسیس دار العلم.....
- ۲۰۵.....۳-۳-۵: رشد کتابخانه ها.....

۲۰۸.....۴-۳-۵: تهیه کسوت کعبه

۲۱۰.....۴-۵: توسعه فقه شیعه

۲۱۸.....نتیجه گیری:

۲۲۰.....فهرست منابع:

مقدمه:

تنوع و تعدد کانونهای قدرت در قرن چهارم هجری، منجر به تضعیف دربار خلافت عباسیان به عنوان خلافتی قدرتمند و دیرپا شد. خیزش فاطمیان در مغرب خلافت اسلامی از یکسو و قدرت گرفتن آل بویه در شرق خلافت اسلامی از دیگر سو، به روند رو به تزاید تضعیف عباسیان افزود. منازعات قدرت زمینه تأسیس دولتهای مستقل و نیمه مستقل را فراهم آورد. شرایطی که آل بویه با تکیه بر حضور عباسیان در تلاش برای تحقق اهداف جاه طلبانه خود بودند. فاطمیان در بعد جغرافیایی دورتر از مرکز خلافت، کاملاً مستقل از حضور خلفای عباسی، داعیه خلافت بر قلمرو اسلامی را داشتند. وصول به اهداف دو دولت، با توجه به عوامل تأثیر گذار در تحقق منافع ایشان، هر یک در نوع مناسبات میان دولتها مؤثر واقع شد.

تحلیل عوامل مؤثر در روابط سیاسی و فرهنگی دولتهای بویهی و فاطمی زمانی میسر است که بتوان عوامل همسودی و ناهمسودی را جستجو کرد. عللی که گاه می توانست آنها را به عرصه مشارکت سیاسی و زمانی به ورطه تقابل و معاضدت رهنمون سازد. براساس طرح پژوهش و نیز بر بنیاد پاسخ دهی به سوالات مطرح شده، ساختار این پایان نامه قوام گرفت. فصل اول، شامل مبانی و کلیات تحقیق می شود، که زیر مجموعه آن مسئله پژوهش، سؤال پژوهش، فرضیه پژوهش و تعریف واژگان و هدف و روش پژوهش قرار می گیرد.

فصل دوم، در قالب چپستی سیاست فرهنگی هر یک از دولتها (با توجه به نگرش تشابه مذهب) در دو بخش، ابتدا به بیان مشابتهای رفتاری حکام و عملکرد ایشان در احیای شعائر مذهبی در مناطق تحت حاکمیت خود می پردازد. بخش دوم به تشریح تفاوتهای دولتها و نوع عملکرد ایشان باتوجه به شرایط اجتماعی توجه دارد. تدابیر آل بویه با تکیه بر بعد سیاسی و فاطمیان به دنبال تثبیت جایگاه خود و با تکیه بر بعد مذهبی اقدام به تأسیس مراکز علمی با رویکرد دینی دارند.

فصل سوم، با تکیه بر حضور دو عامل دشمن مشترک، که خود در دو بخش داخلی (عباسیان)، و خارجی (روم شرقی)، قابل تفکیک می باشد. حفظ تمامیت ارضی دولتها و تهدید مرزهای جهان اسلام به عنوان مرز مشترک دولتها، در مقابل نوع موضعگیری هر یک از دولتها در مواجهه با این عوامل به تعامل رفتاری یا همگرایی سیاسی در عرصه مناسبات سیاسی میان ایشان توجه دارد.

فصل چهارم، گسترش قدرت و بسط نفوذ دولت فاطمیان در مشرق خلافت اسلامی و عوامل مؤثر در پیشبرد اهداف این دولتها، که تحت عنوان ایجاد کانونهای بحران در قلمرو آل بویه از آن یاد می شود و سیاست دولت بویهی در واکنش نسبت به این اقدام، عرصه ای از روابط سیاسی در بعد واگرایی میان دولتهای مورد نظر موجب شد. بررسی نوع روابط علی و معلولی در روابط سیاسی دولتها با توجه به رویکرد خصمانه ایشان در این فصل مورد تأمل واقع شده است.

فصل پنجم، سیاستگذاری هریک از دولتهای بویهی و فاطمی در عرصه فرهنگ، در بستر رقابت فرهنگی مورد بررسی قرار می گیرد. رویکرد این فصل در ارتباط مستقیم با نوع روابط دولتها، به رقابت ایشان در کسب مشروعیت سیاسی در منطقه، موازی با اهداف و مطامع سیاسی خود این بار در قالب دستاوردهای حوزه علم و دانش و بسط و گسترش فقه شیعی که خود از زیر شاخه های حوزه فرهنگ محسوب می شود، می پردازد. از بستر توجه به این رقابتها، نوع روابط فرهنگی ایشان قابل بررسی است. تدابیر دولتهای بویهی و فاطمی در این عرصه در پرتو تحقق اهداف خود در بعد سیاسی و در حقیقت کسب مشروعیت و وجاهت در قلمرو اسلامی می باشد.

۱-۱: مسأله پژوهش:

در مسیر تکامل و پیشرفت و گذار از هر مرحله تاریخی به مرحله دیگر شاهد تشکیل اجتماعات انسانی از قدیم الایام هستیم. تشکیل دولتهای مختلف، که هر کدام به عنوان واحدهای سیاسی، تحت انگیزه های مختلف، که هدف کلی آنها نیل درجهت تأمین اهداف و منافع ملی خود به برقراری روابط متقابل از همکاری دور و نزدیک در مقیاسهای گوناگون در عرصه سیاست پرداختند. از آن جا که سیاست در بعد داخلی مستلزم ایجاد نظم و حفاظت جامعه و همچنین حفظ موجودیت کشور به به عنوان منافع حیاتی تعبیر شده است، می پردازد. این امر متضمن ابزار و اهداف خاص خود می باشد که تجسم اعلاای این فرایند از طریق قدرت و توانایی حصول به این اهداف است که در بعد خارجی، حفظ تمامیت ارضی کشور در مقابل تهاجم ها، به نسبت قابلیت های هر کدام از دولتها بستگی دارد.

درنگاه به تاریخ اسلام در سده چهارم هجری، شاهد بروز تحولات بسیار بزرگی در عرصه سیاسی و فرهنگی هستیم. در شرق عالم اسلام که تنها سایه ای از اقتدار و شوکت خاندان عباسی برجای مانده بود. چنانکه دربار خلافت عرصه جاه طلبی امرای دولت و طغیان عناصر ترک که در اندیشه افزایش هرچه بیشتر قدرت بودند، تبدیل شده بود، از جانب ناحیه دیلم به عنوان خاستگاه تشیع، امیران آل بویه برخاستند. با تکیه بر توان نظامی و حسن تدبیر امور، حوزه قدرت خود را بر مناطق وسیعی از ایران گسترش دادند. در نهایت با تسلط بر جهان بغداد به عنوان مرکز ثقل جهان اسلام در سال ۳۳۴ هجری و با ابقای دستگاه خلافت که اینک تنها به عنوان نمادینی تلقی می شد، زمینه کسب مشروعیت را برای خود فراهم آوردند. با توجه به گرایشهای شیعی صرفنظر از اختلافاتی که در نوع گرایش آنها وجود دارد، فضایی را برای گسترش فرهنگ شیعه فراهم آورد.

نفوذ برکانونهای قدرت به عنوان حکمرانان مستقل در عصر عباسیان، شکل جدیدی از مناسبات سیاسی و فرهنگی را در بعد شرق عالم اسلام ایجاد کردند. درتداوم این جریان با گسترش قلمرو تحت نفوذ خود درعرصه سیاست خارجی، با دولت نوظهور فاطمیان که درسال ۲۹۷ هجری که با تکیه برعقاید اسماعیلیه درقبروان به قدرت رسیدند، مواجه شدند. با آغاز دوران ظهور و تسلط برمصر درسال ۳۵۹ هجری، ائمه فاطمی مقام خلافت را نیز به دوش می کشیدند و در راستای اهداف توسعه طلبانه خود به سمت مشرق اسلامی، شکل جدیدی از روابط در بعد سیاسی و فرهنگی میان آنها و آل بویه ایجاد شد.

ظهور دو دولت شیعه مذهب در شرق و غرب جهان اسلام، ضمن پیشرفت فرهنگ شیعه درمقابل دستگاه خلافت سنی مذهب عباسی، طیف وسیعی ازمناسبات را میان آنها که از اهداف و منافع ملی سرچشمه می گرفت درعرصه جهان اسلام فراهم آورد، که گاه به شکل نوعی تعامل درجهت منافع آنی با توجه به موقعیت موجود و حراست از حوزه تحت نفوذ خود درمقابل تجاوزهای دشمن مشترک که به صورت عامل باز دارنده به نوعی از همکاری مبدل می کرد. گاه درجهت افزایش منافع و قلمرو تحت سلطه خود، عدم وجود اشتراک منافع، شکلی از روابط خصمانه و رقابت شدید به جای روابط دوستانه شکل گرفت. بررسی عملکرد این دو دولت شیعی، دردو بعد جغرافیایی تحت لوای جهان اسلام با توجه به موقعیت زمانی و تأمین اهداف دربعد سیاست داخلی و خارجی همچنین نوعی از روابط فرهنگی که بیشتر درحوزه گسترش علم و دانش ورشد بیش از پیش فرهنگ تشیع، با توجه به برهه زمانی قرن چهارم، اهمیت این موضوع را می رساند و محور این پژوهش قرار می گیرد.

۱-۲: سؤال پژوهش:

۱- عوامل مؤثر بر همگرایی سیاسی میان آل بویه و فاطمیان چیست؟

۲- عوامل مؤثر برواگرایی سیاسی میان آل بویه و فاطمیان چیست؟

۳- عوامل مؤثر بر مناسبات فرهنگی میان آل بویه و فاطمیان چیست؟

۳-۱: فرضیه های پژوهشی:

- ۱- وجود دشمن مشترک، مرزهای مشترک و حفظ تمامیت ارضی ایجاد تعامل و همگرایی در عرصه مناسبات سیاسی مؤثر بود.
- ۲- تلاش دو دولت در جهت کسب قدرت، گسترش حوزه قلمرو و فعالیت نمایندگان سیاسی و مذهبی در قلمرو دولتها، در ایجاد واگرایی سیاسی در عرصه مناسبات سیاسی مؤثر بود.
- ۳- وجود تجانس مذهبی (علی رغم تفاوت در گرایش)، علاقه وافر حکمرانان دو دولت در عرصه دانش و فرهنگ و تسامح مذهبی، در قلمرو جهان اسلام طیفی از مناسبات فرهنگی را میان آنها شکل داد.

۴-۱: بررسی و معرفی پیشینه:

در مورد هر یک از دولتهای آل بویه و فاطمیان کتابهای مختلفی به رشته تحریر در آمده، که از جنبه های مختلف سیاسی و اجتماعی و فرهنگی به سیر جریان فراز و فرود دولتها توجه داشته اند. اما در ارتباط با موضوع این رساله چند مقاله موجز و مختصر تدوین شده که در ابتدا به بررسی آنها به عنوان پیشینه تحقیق مورد نظر پرداخت شده و در ادامه کتابهای تألیفی در ارتباط با هریک از دولتها که بیشتر رویکرد سیاسی و تاریخی دارند، به عنوان پیشینه در رتبه دوم مورد تأمل قرار می گیرند.

مقاله:

مقاله « فاطمیان، آل بویه و تبلیغات شیعی » نوشته محمود خواجه میرزا: این مقاله در تقسیم بندی زمانی در روابط میان دودولت، قبل از عضالدوله را همراه با روابط حسنه و فعالیت داعیان می داند و بعد از مرگ وی، به علت عوامل داخلی، نوع رابطه با فاطمیان رو به ضعف می گذارد. به صورت بسیار موجز و مختصر به برپایی مراسم عزاداری عاشورا به همراه احیای شعائر مذهبی در ارتباط با اهل شیع در دو کانون قدرت شرق و غرب تحت حمایت دولتهای شیعه مذهب ایجاد قیامهایی در حمایت از فاطمیان در قلمرو عباسیان، همچنین رفتار عباسیان در تقابل با فاطمیان شیعه مذهب و اشاره بسیار گذرا به تعامل میان آل بویه و فاطمیان در تبادل سفرا دارد. بررسی روابط میان دودولت، مجموعه عوامل بسیاری را طلب می کند البته مجال پرداخت و تعمق نسبت به آن در غالب مقاله، عملی نخواهد بود. همین مسئله زمینه تأمل بیشتر را در غالب و ساخت این رساله فراهم آورد.

مقاله Fatimid- Buyid Diplomacy During the Reign of Al- Aziz

billah (365- 389) shainool Jiwa

این مقاله با توجه به عنوان آن، به بررسی دیپلماسی محدود به دوران دوامیر قدرتمند آل بویه و فاطمیان (عضالدوله والعزیر بالله) می پردازد. شیوه نگارش نویسنده به گونه ای است که با تقسیم بندی مطالب ارائه شده، تحت عناوینی چون مبادله سفرا، انتشارنسب نامه، پذیرش نسب علوی فاطمیان از جانب بویه، موضع دو دولت در منطقه شام، به تشریح حوادث سیاسی در نوع تعامل و تقابل روابط دودولت با ذکر منابع تاریخی مورد استناد، پرداخته است. مطالب ارائه شده، داده های تاریخی سودمندی را برای پژوهشگران در این حوزه فراهم می آورد. با این وجود، گزینش رویدادها از میان کتب تاریخی، محدود به برهه زمانی این دو امیر قدرتمند به همراه تفصیل مطالب در جهت تبیین روابط میان آنها که محور اصلی فعالیت نویسنده را شخص می کند، بدون توجه به عوامل زمینه ساز و اقدامات حاکمان پیشین از جمله معزالدوله که خود

زمینه استمرار روابط دولتها را در زمان خلفای بعدی فاطمی از جمله الحاکم بامرالله والمستنصر بالله را فراهم کرد، نمی تواند صورت گیرد. توجه به مجموعه عوامل در تدوین روابط میان دو دولت با توجه به تکیه بیشتر منابع تاریخی بر دوران این امیران توانمند بویهی و فاطمی محور اصلی این رساله را تشکیل می دهد.

مقاله «تاریخچه روابط ایران و مصر» نوشته سید بهنام مهردل: که در قسمت مربوط به دوران بعد از اسلام، اشارات بسیار مختصر از تشکیل دولت فاطمیان و تعامل با عضدالدوله معاصر با عزیزبالله فاطمی برای جنگ مشترک و در نهایت تقابل قدرت که با فرا رسیدن مرگ امیر بویه ناتمام ماند. اشاره به برپایی مراسم مربوط به مذهب شیعه به صورت علنی از جانب دودولت و در قسمتی هم قیام بساسیری تنها در حد اشاره به برخی جنبه های روابط میان دودولت از تحلیل عوامل مؤثر در این بین را مورد توجه قرار نداده است.

کتابها در حوزه فاطمیان:

کتاب «زمینه های پیدایش خلافت فاطمیان» نوشته محمد علی چلونگر: این کتاب جزء تحقیقات جدید صورت گرفته با محوریت عوامل مؤثر در شکل گیری خلافت فاطمیان در عرصه های سیاسی، اجتماعی، مذهبی، تجاری و اقتصادی است. نویسنده به بررسی موقعیت و جایگاه ساکنان منطقه قبل از روی کار آمدن فاطمیان و عواملی که در پیشبرد اهداف آنها که تشکیل دولت نوظهور شیعه مذهب بود، می پردازد. با توجه به رویکرد مناسبی دودولت در عرصه سیاسی و فرهنگی مطالبی را ارائه نمی دهد. محوریت کتاب محدود به تشکیل خلافت فاطمیان است هر چند که مؤلف، در بخش آغاز این کتاب خود، به بررسی و معرفی منابع برای تحقیق و تفحص در حوزه غربی خلافت عالم اسلام می پردازد. به همین خاطر در شناخت منابع مفید و سودمند است.

کتاب «تاریخ خلفای فاطمی» تألیف عبدالرحمن سیف آزاد و «فاطمیان در مصر» تألیف عبدالله ناصری طاهری: که هر دو با توجه به عوامل و زمینه های تشکیل دولت فاطمیان، به جریان به قدرت رسیدن خلفای همراه با رویکرد سیاسی به بیان حوادث در دوران هر کدام از خلفا می پردازد. اما در بخشهایی از این کتابها به تحولات فرهنگی و سیاست فرهنگی به عنوان مثال جامع الازهر، مجالس دارالعلم خلفا در تدبیر حوزه حکمرانی خود توجه شده و تشکیل مراکز علمی که خود سیرجریان فکری و فرهنگی غرب عالم اسلام را نمایش می دهد. اطلاعات ارائه شده در تصویر سازی حوزه فرهنگ و تمدن قرن چهارم هجری، بسیار حائز اهمیت می باشد و به عنوان داده های تاریخی در مقام مقایسه با سیاست امراء بویه در حوزه شرق عالم اسلام مفید و سودمند است.

کتابها در حوزه آل بویه:

کتاب «آل بویه و اوضاع ایشان با نموداری از زندگی مردم در آن عصر» تألیف علی اصغر فقیهی: جزء تحقیقات جدید و جامع در حوزه دولت آل بویه است. وقایع سالهای نخستین به قدرت رسیدن فرزندان بویه در ایران و سیر صعودی قدرت گیری امیران را شرح می دهد. در فصول مختلف به بررسی مسائل اقتصادی و سیاسی و مذهبی بدون تحلیل حوادث می پردازد. صرفاً به بیان مسائل توجه داشته است. این کتاب در مورد شناسایی منابع و پیشینه اطلاعات مفیدی را ارائه می دهد. اما در حوزه روابط ایشان با فاطمیان در بعد سیاسی و فرهنگی مطالبی را ارائه نمی دهد.

کتاب «احیای فرهنگی در عهد آل بویه» تألیف جوئل کرمر: به شکل مشخص به تشریح مسائل فرهنگی و علمی دوران بویه ها می پردازد. بیشترین تأکید خود را بر روی علما و دانشمندان و شخصیت‌های برجسته علمی در کنار تشکیل انجمنها و مجالس در جهت رشد و اعتلای فرهنگ اسلامی، صرف می کند. هر چند که به مسائل سیاسی نگاه گذرا دارد که با توجه به ویژگی

کتاب امری معقول به نظر می‌رسد و درنوع روابط و مناسبات سیاسی بویه‌ها و فاطمیان که محور اصلی این پژوهش است مطالب چندانی را ارائه نمی‌دهد، مگر به ذکر نمونه بسیار مختصر درابتدای کتاب، اما دربخش مقدماتی کتاب به توصیف اوضاع اجتماعی با سبقه فرهنگی همراه با ذکر تمایلات علمی و فرهنگی عضدالدوله بویه‌ی، مطالب مفیدی را در این حوزه برای تشریح سیاست فرهنگی شرقی خلافت اسلامی ارائه می‌دهد.

کتاب «تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دردوره ی آل بویه» تألیف محمد ایمانی فر(رویگر) : همچنان که ازعنوان کتاب مشخص می‌شود، دارای چهار بخش اصلی است. مانند بسیاری از تألیفات مربوط به دوران خاص از حکومت دولتهای مستقل، در ابتدا به تشریح روند سیاست قدرت‌گیری پسران بویه می‌پردازد. زمانیکه به عنوان امیران قدرتمند به شعبه‌های مختلف تقسیم می‌شوند و درحوزه جغرافیایی حکمرانی می‌کنند. دراین بخش نوع مناسبات عضدالدوله با فاطمیان مصر به خوبی توصیف می‌شود. هرچند به صورت مختصر درفصل آخر کتاب به تحولات فرهنگی این دوران توجه می‌شود و تدبیر امیران در جذب علما احداث کتابخانه و درنهایت رشد فرهنگ و دانش درغالب دولت آل بویه که داده‌های مفیدی به لحاظ فرهنگی ارائه می‌دهد.

پایان نامه :

پایان نامه «بررسی مقایسه‌ای آیین‌ها و مراسم شیعی در زمان عضدالدوله بویه‌ی و شاه عباس صفوی صفوی» مریم رضائی منش ۱۳۸۹: این رساله شامل ۴ فصل است که در فصل دوم با عنوان آیین‌ها و مراسم شیعی در دوره آل بویه، با محوریت دوران عضدالدوله با توجه به عنوان رساله، به بررسی مراسم تشیع و سابقه برگزاری مراسم شیعه و سیادت مذهبی آل بویه و وضعیت شیعیان توجه شده، که در ضمن اشاره به برپایی مراسم اطلاعات مفیدی را ارائه می‌دهد. ضمن بیان نظرات متفاوت در مورد دیانت این دولت از فرصت ایجاد شده برای شیعیان